

ИЗСЛЕДВАНЕ ВЪРХУ ПРАБЪЛГАРСКИТЕ НАЗВАНИЯ НА ПЛАНЕТИТЕ -БОГОВЕ СЪГЛАСНО РОЗЕТАТА ОТ ПЛИСКА

Иван Танев Иванов

Намереният през 1961 г. в Плиска и публикуван от Ст. Ваклинов (1) седемлъчев бронзов медальон продължава да привлича вниманието на много изследователи. Предвид мястото на неговото намиране и поради наличието на голям брой чисто прабългарски знаци по него неговият прабългарски произход не буди съмнение у никого. Броят на лъчите на розетата е седем, колкото е броят на небесните светила – планети, известни на Стария свят, който ги е почитал като богове. Първоначално В. Бешевлиев (2) допуска, че знаците и лъчите са свързани със седемте планети Юпитер, Сатурн, Марс, Венера и Меркурий, към които традиционно са добавяни Слънцето и Месеца.

Знаците върху звездата от Плиска са превъзходно изографисани, като краищата на всяка отсечка по тях е отбелязана с перпендикулярни черти. В геометрично отношение звездата е много точно изчислена и оразмерена (3). Това внимателно очертаване на знаците и лъчите, както и нивото на използваната производствена технология (матрично отливане на звездата от разтопен бронз), говорят в полза на представата, че звездата е продукт на масово и висококачествено производство.

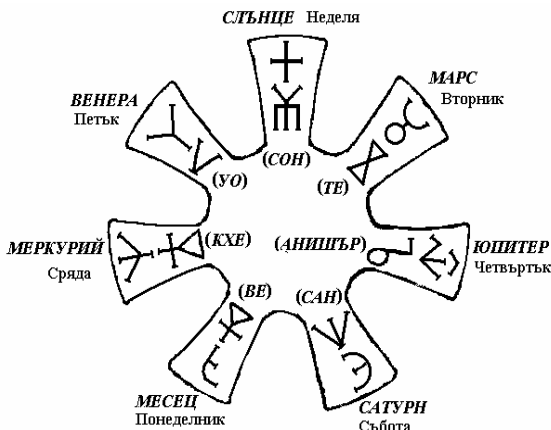
По мое мнение най-сполучлив опит да се свържат отделните лъчи на розетата с известните планети е направил А. Алексиев – Хофарт (4). Той приема знака “+” върху един от лъчите като знак на Слънцето, което в светлината на по-новите данни за епиграфската традиция на древните българи (5) изглежда напълно обосновано. На останалите лъчи на розетата са приписани планети съгласно известния планетарен модел (фиг. 1). Получената последователност от знаци

на планетите съвпада с известните планетарни модели от библиотеката на Ашурбанипал и модела на Зелотин от XVI в. (4), а също и с поредността на планетните кръгове при древните индийски и арабски астролози (6).

Всички изследователи приемат, че върху всеки един лъч на звездата от Плиска има по два рунни знака. Повечето допускат, че всяка една от седемте планети е обозначена посредством съответен знак от външния кръг знаци. Ролята на знаците от вътрешния кръг е неясна. Някои автори предполагат, че знаците служат като фонемни, букви (7), други оприличават тези знаци на идеограми (8). На тази основа са правени много, но засега неубедителни опити да се разчетат знаците върху розетата.

Руните, изписани по лъчите на розетата, съвпадат с руните, използвани широко от аланите и касогите, при които те са имали значение на буквена писменост. Руският изследовател Турчанинов определи фонетичната стойност на 20 такива знака и разчете няколко надписа, между които надписа АЛАНУИ КАН – канът на аланите. По-късно подобни знаци бяха открити и при прабългарите, използвани както в предхристиянската епоха, така и отчасти след това, които веднага бяха характеризирани като тюркски. Впоследствие се установи, че тези рунни знаци са от алано-касожки тип и че са използвани от прабългарите в много по-голяма степен, отколкото при аланите. Някои български историци считат, че прабългарите са използвали такива рунни знаци и в ролята им на родови, занаятчийски и култови дамки, което е неоспоримо. Открити са обаче много надписи на кирилица или с гръцка писменост, в които отделни букви са заместени със съответни руни. Има и цели думи и даже фрази, изписани с такива руни. Да се отрича ролята на прабългарските руни като писмени знаци, вече е невъзможно.

Хипотезата, че върху всеки лъч от звездата от Плиска е изписана с руни по една дума или поне началните срички на една дума, представляваща название на съответната планета, е изказана по-рано от П. Добрев (7). При него обаче Слънцето се поставя на мястото на Юпитер и се използва не планетарният, а т.нар. хармоничен модел, при който планетите се редуват в кръг според поредността на техните дни в седмицата. Това е рядко прилаган от древните астрономи модел.

Фиг. 1. Седмолъчната звезда от Плиска. Разшифровката на външните символи е съгласно планетарния модел (4). За всеки лъч в основата му е даден кирилизираният текст на думата, изписана с прабългарски руни в посока от периферията към центъра.

На Фиг. 1. е представен нашият нов прочит на рунните знаци от звездата от Плиска, при който е използван планетарният модел и Слънцето е поставено на мястото на знака “+”, съгласно (4). Приема се, че тези знаци са букви със съответна, вече добре установена фонетична стойност, взети от (5). Освен това за пръв път е взето предвид, че (по мое мнение) върху лъча, отговарящ на планетата Юпитер, има не два, а три знака. Най-външният, трети знак, представлява стрелка и заедно със средния лъч на стоящата по-долу буква “ш” образува лигатура на буквата “ан”. Макар че дясното рамо на тази стрелка е малко изтрито, лявото рамо е много добре очертано (виж снимката в (5), Приложения, фиг. 9а и 9б, също и (3)). Получените фонетични транскрипции на рунните знаци са дадени в таблица 1.

За много древни народи, например за китайците, Юпитер е “господар на времето” във връзка с неговия 12-годишен цикъл на въртене около Слънцето и оттук маркирането на неговия ход по еклиптиката с 12 съзвездия. При древните българи това е още повече подчертано

чрез структурата на техния цикличен календар, в който най-голямата единица за време е една юпитерова година, съдържаща 12 слънчеви години, всяка от които има по 12 месеца. Това обяснява защо наименованието на Юпитер като главна планета е изписано с три руни и три лигатури, с което се предава вероятно пълната форма на неговото наименование АНИШЪР.

Юпитер бил наричан от древните индийци Ангирас, а от арабите – Ал мушари. Съгласно П. Добрев (7) в древния свят е широко разпространено наименованието на Юпитер ЙЕН или ЙАН. Всички тези наименования на Юпитер са много близки до прабългарското Анишър. В българските народни песни и предания Юпитер се възпява под името Янкул, което може да се изведе от Анишър. В известната книга “Historia Polonica” (1460 г.), написана от Ян Длугош, се казва, че в езически времена полските славяни наричали Юпитер Yęsza (Йенша) (9). В съвременния албански език денят на Юпитер – четвъртък (табл. 2) се нарича “e Enjte – денят на Ениете” – денят на Анишър. Тези названия, полското Yęsza и албанското Enjte могат да се разглеждат като пряка заемка от езика на прабългарите, тъй като тогавашните поляци и предците на албанците са преки съседи на прабългарската държава. Това показва, че за разлика от Тангра, от когото няма никакви следи, митологичната фигура Анишър е съществувала реално в религиозното съзнание на ранните българи.

Таблица 1. Фонетична транскрипция на рунните надписи и предполагаеми пълни форми на наименованията на планетите според звездата от Плиска.

Название на деня от седмицата	Планета, управляваща този ден	Фонетична транскрипция на рунния надпис от розетата	Предполагаема пълна форма на наименованието
Неделя	Слънце	Сон	Сон
Понеделник	Месечина	Ве	Веш
Вторник	Марс	Те	Те (?)
Сряда	Меркурий	Кхе	Кхе (?)
Четвъртък	Юпитер	Анишър	Анишър
Петък	Венера	Уо	Уон (?)
Събота	Сатурн	Сан	Самбат

При много народи Юпитер е бил натоварен и с друга роля като бог на гърма, светкавиците и бурите. С тази си роля Юпитер е известен при гърците като Зевс, при германците като Thor и при индийците като Индра. Наименованието Анишър звучи близко до Индра. В пантеона от богове при тези и много други народи Юпитер е бил главен и най-важен бог. Семантиката на наименованието АНИШЪР би могла да се изведе от двете широко известни в Древния свят думи АН (бог при шумерите и по-късни блискоизточни народи) и ИСИ, ИША (господар, господин). Оттук АНИШЪР би могло да означава “господар на боговете” или “управляващ бог”. В този му смисъл названието Анишър – Янкул има успоредици в келтските езици – JANGU (кимерийски) и JANCAIL (корнелски), означаващи “главен”, “голям”. Наред с тази семантика може да се предложи и втори, допълнителен смисъл на названието Анишър, произлизащ от думите АН (бог) и прабългарската иранска дума ЧАР (четири) (10). Оттук Анишър може да значи и “четвърти бог”. Това название отразява представата, че денят на Анишър (Юпитер) – четвъртъкът, е четвърти по ред в седмицата, след първия ден (понеделник), втория ден (вторник) и третия ден (сряда).

При древните българи Анишър-Юпитер също може да е бил главен бог-гръмовержец. Те много се страхували от небесните гръмове и са ги възприемали като божие наказание. Може да се очаква, че са поднасяли дарове на този бог. В един надпис на гръцки език, отнасящ се за жертвоприношение, извършено от кана сюбиги Омортаг, е вмъкната фразата “...ТАНГРАН...”, която много хора възприемат като наименование на омилоствивявания бог. Има много примери, когато исторически имена, понятия и термини на древни народи са предавани силно променени в надписи на гръцки език. Фразата ТАНГРАН също би могла да бъде силно гръцизирана членувана форма на Анишър, при което отсъстващите в гръцката азбука фонемите “ш” и “ъ” са предадени като “г” и “а”: ТΟΥ (ТОН) АНИШЪР = Т’ АНИГЪР = ТАНГРА. Вероятно този надпис свидетелства, че канът сюбиги Омортаг е поднесъл дарове на върховния бог на българите Анишър – Юпитер.

Разшифроването на пълната форма на Месеца (Луната) като ВЕШ е много сполучливо. П. Добрев намира в Рилския манастир един препис, в чийто черковнославянски текст е вмъкнат изразът “елма вещь, осъм дне” (десети месец, осми ден), вероятен остатък от езика

на древните българи. В този израз прабългарската дума “веш” означава “месец”. Същата дума я има и в някои сродни на прабългарския езици. На езика *пащо*, Южен Афганистан, думата “веш” означава календарен месец и небесното тяло Месечина. В някои съвременни езици от Дагестан, където са живели първите български племена берсили, есегели и болгар преди образуването на Стара Велика България, тази дума звучи като “вац”, “вец” със същото значение.

Пълната форма за “бялата планета” Венера може да е била УОН. Формата Уон е близка до наименованията на Венера при древните иранци и арменци (Анахит), латини (Venus) и шумери (Инанна). При китайците Венера се наричала “Ян” – бяла. Уон е близко до наименованието ЯНА (ЯНКА), с което в българския фолклор се нарича планетата Венера. При древните германци Венера – Freya е бог от групата богове, известни като Vanir (van – ед. число). Явно прабългарското название Уон – Яна за Венера има много успоредици сред названията на древните народи.

Таблица 2. Връзка между прабългарските названия на планетите и названия на дните от седмицата при съседни и близки народи.

Ден от седмицата	Латино-германско название	Албанско название	Прабългарско название на планетата	Европейска аналогия	Санскритска и иранска Аналогия
Неделя	Ден на Слънцето	e diel – ден на Слънцето	Сон	Sun, Sonne	Шон – светило Сона -злато
Понеделник	Ден на Месечината	e hënë – ден на Месеца	Веш		
Вторник	Ден на Марс	e martë – ден на Марс	Те	Tiu, Tiw	
Сряда	Ден на Меркурий	e mërkire – ден на меркурий	Кхе		
Четвъртък	Ден на Юпитер	e enjte – ден на Анишър	Анишър	Enjte Yęsza	Ангирас, Индра
Петък	Ден на Венера	e peme – ден на Венера	Уон	Van, Venus	
Събота	Ден на Сатурн	e shtunë – ден на сатурн	Сам	Sam	Сани

Прабългарското название на Марс, започващо с ТЕ, стои близо до думите, с които древните германци са наричали тази планета (Tiu, Tiw, Tiwas)).

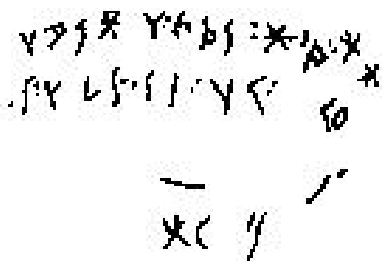
Прабългарското название на Меркурий – Кхе, няма аналози в езиците на древните народи и засега е трудно да се етимологизира. Възможно е то да има връзка с чечено-ингушката дума “кхаъра” – сряда, която произлиза от думата “кхоъ” – три (кхаъра значи трети).

Прабългарското наименование на Сатурн, започващо със САН, стои близо до древноиндийското название на Сатурн, САНИ и до названието на Сатурн при древните германци SAM. От названието SAM – Сатурн, днес се образува думата Samstag – събота, при немците и Samdi при французите и другите латиноговорещи народи.

В прабългарската руническа писменост знакът “+” не е буква и е използван често като символ на Слънцето, както и косият кръст – “X”. В по-късната глаголица този знак става буква с фонетична стойност “а”. Поради орфографичната близост на руните “х” и “+” последният знак може да е имал фонетичната стойност на “х”, т.е. да е означавал фонемата “с”. В такъв случай наименованието на Слънцето ще е започвало със СОН. Възможен е и вариантът СОМ или САМ, тъй като следващата руна има фонетична стойност на носова гласна. СОН е близко до названието за Слънце в много европейски езици – Sun, Sonne, Солнце, Sole. В източноиранските езици думата Шон означава светило, блестящ. В езика *хинди-урду* СОНА означава злато, което има близка семантика до Слънце. На езика на днешните башкорди, които съдържат силен прабългарски етнически субстрат, наследство от Волжска България, слънчевият бог се нарича Сам рау (11), което вероятно идва от Сом или Сон (Слънце на прабългарски) и Рай (Радж) – бог, цар на езика санскрит, близък до прабългарския. Оттук Сам рау означава буквално “Слънчев бог” или “Слънчев цар” на езика на древните българи. В българската народна митология Слънцето се нарича Райко (12). Това може да е свързано с горния прабългарски израз, Сам рау (Сон рай) – Слънчев бог, в съкратена форма Рай-бог, или Райко – Божко.

От всички древни народи само при иранските е характерно название за съботата от вида *шамбэ* (*shambeh*), иранизирана форма на вавилонската и еврейска дума *шаббат* (*shabbath*), означаваща “покой” и “събота”. Като изключение от това правило названието за събота при унгарците (шомбат – *szombat*) и при румънците (съмбата – *sombata*) също е образувано по този ирански начин и вероятно е заимст-

вано от някой иранскоговорещ народ. Единственият ирански народ, от който унгарците и румънците са могли да заимстват това название, са прабългарите. Тези данни подкрепят хипотезата, че прабългарското название на събота е било САМБАТ (или може би съмбат).

УАНЧУ : СЪН : Ж' АН : СИР
Месеца : Слънцето: Юпитер

Н : УОН : НИ : УО : ОС
..... : Венера :

ХРИСТОС ИН
Христос управлява

Фиг. 2. Вляво – надпис от с. Басараб – Мурфатлар (13) и неговата транскрипция на кирилица (влясно).

Имена на планетите, подобни или тъждествени с току-що разчетените названия върху розетата от Плиска, могат да се прочетат и в един от надписите, оставени в солните кариери до с. Басараб – Северна Добруджа – (Фиг. 2). Счита се, че тези надписи са оставени от ранно-християнски монаси българи, защото в тях има смесване както на прабългарски рунни знаци с кирилица, така и на предхристиянски с християнски символи. Според мене в този надпис присъства името на Христос, открито с типичния християнски знак *тилда* (Фиг. 2, долу вляво). Предвид този нов детайл, както и първоначалното разчитане на надписа от П. Добрев (5), този надпис може да се разчете като: Уончу (Месеца), Сън (Слънцето), Ансир (Юпитер), Уон (Венера) Христос ин (управлява). Смесътът на тази фраза е: нашият нов бог Христос управлява (стои над) старите ни богове, планетите – светила. Някои от думите не са разчетени, но това не променя смисъла на фразата. В този надпис Месеътът е записан като Уончу, което е близко до Ванчу (Вещ), тъй както името на бактрийския град Уорну е записван и като Варну. Следователно името на планетата Уон – Венера би могло

да се срещне при прабългарите и като Ван, което е още по-близко до латинското Venus и германското Van. В този списък от прабългарски езически богове липсва името на южносибирския, по-късно хунотюркско-монголски бог на небето Тенгри, понеже прабългарите са били източноирански народ.

Някои от имената на известни прабългари са може би производни от имена на планети. Тук се включват имената на дипломатическия представител на Борис I – Сондоке, и на жупан таркана на Омортаг – Шун. Те могат да се свържат с прабългарското название на Слънцето СОН. Името на предполагаемия брат на Кубрат – Самбат (Шамбат), има връзка с названието на съботата. Някои от прабългарските названия на планети-богове може би присъстват и днес в именната система на българите. Например името Яна би могло да се изведе от името на Венера – Уон, името Ванчо (умалително от Иван, произнася се Ванчу в България и Македония) от името на Месеца – Ванчу, Янкул от името на Юпитер – Анишър, Цона (Цоню – Златан) от името на Слънцето – Сон.

В статията е представено изследване върху прабългарските названия на подвижните небесни светила-богове съгласно рунните надписи върху бронзовата розета от Плиска и един от раннохристиянските надписи в солните рудници в с. Басараб – Северна Добруджа. Извършеният прочит на рунните знаци по розетата от Плиска е подкрепен с много названия на планети от близки и сродни на прабългарите народи. С помощта на намерените названия на планетите-богове е разчетен един цялостен надпис с руни от епохата на ранното християнство. Тези резултати показват, че преди християнизацията и възприемането на глаголицата и кирилицата ранните българи са имали своя писменост, изградена на основата на т.нар. алано-касожки рунни знаци.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Vaklinov, S.** Ein Denkmal Runischen Schrifttums Pliskas, In: STUDIA IN HONOREM VESELIN BESEVLIEV, Sofia, 1978, pp. 245–254
2. **Бешевлиев, В.** Прабългарски епиграфски паметници. София, 1981, с. 23.

3. **Бейков, М.** Математическите познания на българите през VII–XIV век. Из-во Слово, Велико Търново, 2004.
4. **Алексиев – Хофард, А.** Изгубените кодове на древните българи. Изд. Тангра Танакра. София. 2001, с. 251.
5. **Добрев, П.** Да изтръгнеш слово от камъка. За какво разказват свещените надписи на езика на Аспарух. ИК Галик, 2002.
6. **Ал Бируни.** Книга, съдържаща разяснение принадлежащих индийцам учений, приемлемых разумом или отвергаемых. (1030 г.). Перевод А. Халидова и Ю. Завадовского. Комментарий В. Эрмана, А. Халидова и Д. Куталёва. Редакция Д. Куталёва
7. **Добрев, П.** Каменната книга на прабългарите. Изд. къща Проксима, София, 1992
8. **Овчаров, Д.** Отново за бронзовата седмолъчна розета от Плиска. – Старобългаристика, София, 1995, N 4, с. 114–115
9. **Мифы народов мира.** Энциклопедия. Гл. ред. Токарев С. А. Том 2, К-Я. Изд. Советская Энциклопедия. 1982. Москва, с. 454.
10. **Иванов, И. Т.** По пътя на българския етноним. Алфамаркет. Стара Загора. 2005.
11. **Салават Галлямов.** Санскрит и Башкурдский язык. Москва – Санкт-Петербург, Институт Курдистана и Передней Азии, 2003.
12. **Българска митология.** Енцикопедичен речник. Съставител Анани Стойчев. Издателска група 7М + Логис. 1994. София, стр. 335.
13. **Beschevliev, V.** Beobachtungen über die protobulgarischen Runeninschriften bei Basarab. Известия на народния музей Варна. XIII, 1977.